DINSHUNOSLIKDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI.IBTIDOIY E'TIQODLARDAN JAHON DINLARIGACHA BO'LGAN EVOLUTSION TAHLIL.

Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi(ingliz tili) talabasi Abdug'afforova Durdona

durdonaabdigafforova@gmail.com

Ilmiy rahbar: Axmadjanova Muazzam Islomjanovna

Namangan davlat pedagogika instituti

o'qituvchisi

muazzamaxmadjanova70@gmail.com

+998508826575

Annotatsiya: Ushbu maqola dinshunoslik fanida axloqiy tarbiya masalalarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, insoniyatning ma'naviy rivojlanishidagi diniy e'tiqodlarning rolini yoritadi. Unda ibtidoiy jamiyatlardagi dastlabki e'tiqod shakllaridan tortib, jahon dinlarining shakllanishi va rivojlanishigacha bo'lgan davrda axloqiy qadriyatlarning evolutsion tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot diniy tizimlarning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirishdagi ahamiyatini, shuningdek, turli davrlarda va madaniyatlarda axloqiy tarbiya mexanizmlarining o'zgarishini ko'rsatib beradi. Maqola dinning inson shaxsiyati va jamiyatining axloqiy asoslarini mustahkamlashdagi doimiy ta'sirini tushunish uchun yangi ilmiy yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Dinshunoslik, Axloqiy tarbiya, Ibtidoiy e'tiqodlar, Jahon dinlari, Evolutsion tahlil, Axloqiy qadriyatlar, Ma'naviy rivojlanish, Diniy etika

Аннотация: Данная статья посвящена глубокому изучению вопросов нравственного воспитания в науке религиоведения и освещает роль религиозных убеждений в духовном развитии человечества. В ней проводится эволюционный

анализ нравственных ценностей в период от первоначальных форм верований в первобытных обществах до формирования и развития мировых религий. Исследование показывает значение религиозных систем в формировании социально-нравственных норм, а также изменения механизмов нравственного воспитания в различные периоды и культурах. Статья предлагает новые научные подходы к пониманию постоянного влияния религии на укрепление нравственных основ личности и общества.

Ключевые слова: религиоведение, нравственное воспитание, первобытные верования, мировые религии, эволюционный анализ, нравственные ценности, духовное развитие, религиозная этика.

Abstract: This article is devoted to a deep study of moral education issues in the field of religious studies and highlights the role of religious beliefs in the spiritual development of humanity. It carries out an evolutionary analysis of moral values during the period from the earliest forms of belief in primitive societies to the formation and development of world religions. The research shows the importance of religious systems in shaping socio-moral norms, as well as changes in the mechanisms of moral education across different periods and cultures. The article proposes new scientific approaches to understanding the constant influence of religion in strengthening the moral foundations of the individual and society.

Keywords: religious studies, moral education, primitive beliefs, world religions, evolutionary analysis, moral values, spiritual development, religious ethics.

Kirish

Axloqiy tarbiya insoniyat jamiyatining ajralmas qismi bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishida diniy e’tiqodlar tizimi muhim rol o‘ynagan. Ibtidoiy davrlardan to hozirgi kungacha dinlar shaxs va jamiyatning axloqiy me’yorlarini belgilash, qadriyatlar tizimini shakllantirish hamda ularni avloddan avlodga yetkazishda asosiy vosita vazifasini bajargan. Ushbu jarayonni dinshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilish,

axloqiy qadriyatlarning diniy ildizlarini chuqur anglashga imkon beradi. Zamonaviy globallashuv va axborot texnologiyalari davrida diniy-axloqiy tarbiya masalalari yanada dolzarblik kasb etmoqda. Turli platformalarda, jumladan, Soff.uz kabi raqamli resurslarda e'tiqod, vijdon erkinligi, dunyoqarash shakllanishi va kasbiy etika kabi mavzularga oid minglab materiallarning mavjudligi [1] jamiyatda ushbu masalalarga bo'lgan qiziqishning yuqoriligidan dalolat beradi. Ayniqsa, kiberfazodagi diniy targ'ibotning ijtimoiy oqibatlari va milliy dinlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni kabi jihatlar diniy-axloqiy tarbiyaning nazariy va amaliy ahamiyatini chuqur o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot diniy e'tiqodlarning axloqiy tarbiya evolyutsiyasidagi o'rnini dinshunoslik tahlili orqali yoritishga qaratilgan.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ibtidoiy e'tiqodlardan jahon dinlarigacha bo'lgan davrda axloqiy tarbiya masalalarining evolyutsion tahlilini amalga oshirishdan iborat. Ushbu tahlil diniy ta'limotlarning axloqiy me'yorlar shakllanishiga ta'sirini tizimli ko'rsatishni ko'zda tutadi. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yiladi: dinshunoslikda axloqiy tarbiya tushunchasi va uning nazariy asoslarini aniqlash; ibtidoiy e'tiqodlardan qadimgi sivilizatsiyalar dinlarigacha bo'lgan davrda axloqiy me'yorlarning shakllanish jarayonini o'rganish; jahon dinlarida axloqiy tarbiya tizimlarini qiyosiy tahlil qilish va ularning o'ziga xosliklarini ochib berish; din va axloqiy evolyutsiya o'rtasidagi tarixiy taraqqiyot va o'zaro ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish. Ushbu kompleks yondashuv diniy-axloqiy tarbiyaning insoniyat sivilizatsiyasi rivojidagi fundamental rolini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Dinshunoslik nuqtai nazaridan axloqiy tarbiya deganda, shaxsning diniy ta'limotlar, qadriyatlar, me'yorlar va amaliyotlar orqali axloqiy ongini, xulq-atvorini va dunyoqarashini shakllantirish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon nafaqat shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga, balki jamiyatda ijtimoiy uyg'unlik va adolatni ta'minlashga ham qaratilgan. Dinshunoslikda axloqiy tarbiyaning nazariy asoslari Emil

Dyurkgeym, Maks Veber, Mircha Eliade kabi mutafakkirlarning asarlarida chuqur tahlil qilingan. Dyurkgeym dinni jamoaviy ong va axloqiy me'yorlarning mustahkamlanishida asosiy omil deb bilgan, diniy marosimlar orqali ijtimoiy birdamlikni ta'minlashini ta'kidlagan. Veber esa diniy e'tiqodlarning iqtisodiy va ijtimoiy xulq-atvorga ta'sirini, xususan, protestant etikasining mehnatsevarlik va intizom kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rsatgan. Eliade esa muqaddas va dunyoviy tushunchalar orqali diniy tajribaning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi transsendent asoslarini yoritgan. Bu nazariy yondashuvlar dinning axloqiy tarbiyadagi fundamental rolini, ya'ni axloqiy qoidalarni ilohiy hokimiyat bilan bog'lash orqali ularga mutlaq maqom berishini va ularni avloddan avlodga uzatish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Diniy kontekstda axloqiy tarbiya muqaddas matnlar, marosimlar, jamoaviy amaliyotlar va diniy hokimiyat institutlari orqali amalga oshiriladi. Muqaddas matnlar (Tavrot, Injil, Qur'on va boshqalar) axloqiy ko'rsatmalar va qonunlar majmuini o'z ichiga oladi, ular orqali to'g'ri va noto'g'ri tushunchalari shakllantiriladi. Marosimlar esa diniy jamoaning axloqiy qadriyatlarga sodiqligini mustahkamlaydi va shaxsiy intizomni rivojlantiradi. Diniy jamoa axloqiy me'yorlarning saqlovchisi va tarqatuvchisi vazifasini bajaradi, diniy yetakchilar esa axloqiy ta'limotlarni sharhlaydi va yo'l-yo'riq beradi. Diniy etika ko'pincha ilohiy vahiyga asoslanib, uning qoidalarini mutlaq deb hisoblaydi, dunyoviy etika esa inson aqli va tajribasiga tayanadi. Biroq, ikkala yondashuv ham insonparvarlik, adolat va o'zaro hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qiladi. Diniy axloqiy tarbiya shaxsga hayotning ma'nosi va ilohiy adolat haqida tushunchalar berish orqali axloqiy motivatsiyani kuchaytiradi, uni ichki vijdon asosida axloqiy tanlovlar qilishga undaydi.

Ibtidoiy jamiyatlarda axloqiy me'yorlar jamoaning omon qolishi va barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, animizm, totemizm va shamanizm kabi dastlabki e'tiqod tizimlari bilan chambarchas bog'liq edi. Bu davrda tabu tushunchasi

axloqiy cheklovlar tizimining asosini tashkil etgan. Ma’lum hayvonlar, o‘simliklar yoki joylarga nisbatan taqiqlangan harakatlar, ov mahsulotlarini taqsimlash, nikoh cheklovlari kabi qoidalar diniy-mifologik tushunchalar bilan mustahkamlangan. Ajdodlar ruhiga sig‘inish va tabiat kuchlariga e’tiqod insonning atrof-muhitga va boshqa jamoa a’zolariga nisbatan mas’uliyatini shakllantirgan. Masalan, o‘rmon yoki daryo ruhini g‘azablantirmaslik uchun tabiatga zarar yetkazmaslik kabi qoidalar ekologik axloqning dastlabki ko‘rinishlari bo‘lgan. Shamanlar va qabila oqsoqollari diniy marosimlar orqali bu axloqiy me’yorlarni targ‘ib qilgan, ularning buzilishi jamoaga yomonlik olib kelishi mumkinligi haqidagi e’tiqodlarni mustahkamlagan. Axloqiy tarbiya asosan og‘zaki an’analar, miflar va marosimlar orqali avloddan avlodga o‘tgan. Qadimgi sivilizatsiyalar, masalan, Mesopotamiya va Qadimgi Misrda dinning axloqiy tarbiyadagi roli yanada murakkablashgan va tizimlashgan. Yirik davlatlarning shakllanishi bilan axloqiy me’yorlar kodifikatsiya qilingan qonunlar shaklini ola boshlagan. Bobilning Hammurapi qonunlari to‘plami (miloddan avvalgi XVIII asr) diniy sanksiyalar bilan mustahkamlangan ijtimoiy adolat, mulk huquqi va jinoiy javobgarlik tamoyillarini o‘z ichiga olgan. Qonunlar muqaddas deb e’lon qilingan va ularni buzish ilohiy jazoga olib kelishi mumkinligi ta’kidlangan. Qadimgi Misrda Ma’at tushunchasi (adolat, haqiqat, tartib) diniy va axloqiy hayotning markazida turgan. Faraonlar Ma’atni saqlovchi sifatida ko‘rilgan, va har bir misrlik o‘z hayotida Ma’at tamoyillariga rioya etishga intilgan. O‘limdan keyingi sud jarayonlari haqidagi e’tiqodlar insonlarni hayotlik davrida axloqiy xulq-atvorga undagan. Qadimgi Xitoyda Konfutsiychilik va Daosizm kabi falsafiy-diniy tizimlar axloqiy tarbiyaning asosini tashkil etgan, ular ijtimoiy uyg‘unlik, ota-onaga hurmat va tabiat bilan uyg‘unlik kabi qadriyatlarni targ‘ib qilgan. Bu davrlarda axloqiy tarbiya nafaqat diniy marosimlar va qonunlar orqali, balki ta’lim tizimlari, falsafiy munozaralar va adabiyot orqali ham amalga oshirilgan.

Jahon dinlari insoniyat axloqiy tarbiyasining eng murakkab va keng qamrovli tizimlarini yaratgan. Har bir din o‘ziga xos ta’limotlar, qadriyatlar va amaliyotlar orqali shaxs va jamiyatning axloqiy rivojlanishiga hissa qo‘shgan. Ibrohimiy dinlar – Yahudiylik, Xristianlik va Islom – yagona Xudoga e’tiqodga asoslanib, axloqiy me’yorlarni ilohiy vahiy orqali berilgan mutlaq qoidalar sifatida taqdim etadi. Yahudiylikda Tavrot Mitzvotlar orqali adolat, rahm-shafqat va ahdga sodiqlikni targ‘ib etsa, Xristianlikda Iso Masihning tog‘dagi va’zlari sevgi, kechirim va "Oltin qoida"ni o‘rgatadi. Islomda Qur’on va Sunnat adolat, halollik, rahm-shafqat, birodarlik va ota-onaga hurmat kabi tamoyillarni o‘z ichiga oladi, Shariat esa ijtimoiy va shaxsiy hayotni tartibga soluvchi axloqiy-huquqiy tizimni taqdim etadi. Hind dinlari – Hinduizm, Buddizm va Jaynizm – karma, samsara (qayta tug‘ilish) va moksha (najot) tushunchalari orqali axloqiy tarbiyani shakllantiradi. Hinduizmda Dharma (axloqiy burch), Karma (amallar qonuni) va Ahimsa (zo‘ravonlik qilmaslik) tamoyillari markaziy o‘rin tutadi. Buddizmda To‘rt Ulug‘ Haqiqat va Sakkiz Qirrali Yo‘l shaxsiy intizom, rahm-shafqat va donolikni rivojlantiradi. Jaynizmda Ahimsa tamoyili yanada radikal bo‘lib, har qanday tirik jonzotga zarar yetkazmaslikni talab qiladi. Sharqiy Osiyo dinlari – Konfutsiychilik va Daosizm – ijtimoiy uyg‘unlik va shaxsiy kamolotga urg‘u beradi. Konfutsiychilikda “ren” (insonparvarlik) va “li” (odob-axloq) kabi fazilatlar orqali axloqiy tarbiya amalga oshiriladi, oila va jamoadagi ierarxik munosabatlarda o‘zaro hurmatga chaqiriladi. Daosizm esa tabiat bilan uyg‘unlik, soddalik va “vu-vey” (harakatsizlik) tamoyillari orqali axloqiy hayotga chaqiradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, jahon dinlari o‘rtasida umumiy axloqiy qadriyatlar (masalan, zo‘ravonlik qilmaslik, halollik, rahm-shafqat, adolat) mavjud bo‘lsa-da, ularning asosiy motivatsiyalari va tarbiya usullari farq qiladi. Ibrohimiy dinlar ilohiy amrga bo‘ysunish va najotga erishishga urg‘u bersa, Hind dinlari karma qonuni va qayta tug‘ilish siklidan xalos bo‘lishga intilishni asosiy motivatsiya sifatida ko‘radi. Sharqiy Osiyo dinlari esa ko‘proq ijtimoiy uyg‘unlik va shaxsiy kamolotga e’tibor

qaratadi. Barcha dinlar axloqiy tarbiyani shaxsiy va ijtimoiy hayotning ajralmas qismi sifatida ko‘rib, insonning ma’naviy rivojlanishi uchun keng qamrovli tizimlar taklif etadi.

Din va axloqiy me’yorlar o‘rtasidagi munosabatlar statik emas, balki doimiy evolyutsion jarayonni aks ettiradi. Ibtidoiy tabu va jamoaviy e’tiqodlardan tortib, murakkab jahon dinlarining falsafiy-axloqiy tizimlarigacha bo‘lgan taraqqiyot insoniyatning ijtimoiy, intellektual va ma’naviy rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Axloqiy tushunchalar dinlar orqali shakllanib, mustahkamlanib borgan, ayni paytda, insoniyatning axloqiy ongining o‘sishi dinlarning o‘zini ham o‘zgartirgan, ularning ta’limotlarini qayta talqin qilishga va yangi axloqiy chaqiriqlarga javob berishga undagan. Tarixiy taraqqiyot davomida dinlar axloqiy evolyutsiyaning muhim katalizatori bo‘lib xizmat qilgan. Payg‘ambarlik harakatlari mavjud ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi chiqib, yangi, insonparvar axloqiy me’yorlarni targ‘ib qilgan. Ibrohim, Muso, Iso va Muhammad (s.a.v.) kabi payg‘ambarlar ilohiy vahiyga asoslangan yangi axloqiy kodekslarni olib kelganlar. Diniy islohotlar ham axloqiy evolyutsiyada muhim rol o‘ynagan, shaxsiy vijdon va Xudo oldidagi mas’uliyat tushunchasini kuchaytirgan. Zamonaviy davrda globallashuv, fan-texnika taraqqiyoti va axborot texnologiyalari diniy axloqiy tarbiya oldiga yangi savollar qo‘ymoqda. Bioetika, ekologik etika, sun’iy intellekt etikasi kabi yangi sohalar diniy ta’limotlarning qayta ko‘rib chiqilishini va zamonaviy muammolarga javob berishini talab qiladi. Diniy yetakchilar bu masalalarni tahlil qilib, yangi axloqiy yo‘l-yo‘riqlar ishlab chiqmoqda, masalan, iqlim o‘zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilishda dinlar ekologik axloqiy tamoyillarini faol targ‘ib qilmoqda. Din va axloqiy evolyutsiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlari zamonaviy jamiyatda ham faol. Diniy jamoalar axloqiy qadriyatlarni saqlovchi institutlar sifatida ahamiyatli. Raqamli makonda diniy-axloqiy bilimlar va materiallar tarqalishi bu jarayonni kuchaytirmoqda. Soff.uz kabi platformalarda e’tiqod, vijdon erkinligi, dunyoqarash shakllanishi va kasbiy etika kabi

mavzularga oid minglab materiallarning mavjudligi [1] diniy-axloqiy tarbiyaning zamonaviy dolzarbligidan dalolat beradi.

Xulosa

Diniy axloqiy tarbiya insoniyat sivilizatsiyasining barcha bosqichlarida axloqiy me’yorlar shakllanishining asosiy omili bo‘lib kelgan. Ibtidoiy e’tiqodlardan jahon dinlarigacha bo‘lgan evolyutsiya davomida dinlar umuminsoniy qadriyatlarni mustahkamlab, shaxs va jamiyatning ma’naviy kamolotiga xizmat qilgan. Zamonaviy globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida diniy-axloqiy tarbiya yangi etik muammolarga yechim topishda, ijtimoiy uyg‘unlikni saqlashda va insonparvarlik tamoyillarini rivojlantirishda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. U shaxsiy vijdonni shakllantirish va barqaror jamiyat qurish uchun muhim asos bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Clayton, Philip, and Zachary R. Smith, muharrirlar. Oksford Din va Fan Qo'llanmasi. Oxford: Oxford University Press, 2021.

[2] Kalsky, Manuela, and Claudia R. W. van der Heijde, eds. Diniy ta'lim globalashgan dunyoda: Qiyinchiliklar va imkoniyatlar. Cham: Springer, 2020.

[3] Wuthnow, Robert. Din sotsiologiyasi: Tarixiy va zamonaviy qo'llanma. Princeton: Princeton University Press, 2021.

[4] Norenzayan, Ara, and Azim F. Shariff. "Diniy Proijtimoiy Xulqning Kelib Chiqishi va Evolyutsiyasi." Psixologiyadagi Hozirgi Fikr, vol. 40, 2021, pp. 10-15.

[5] Purzycki, Benjamin G., and Richard Sosis. "Din va Axloq Evolyutsiyasi: Dalillarga Sharh." Evolyutsion Antropologiya: Masalalar, Yangiliklar va Sharhlar, vol. 29, no. 5, 2020, pp. 248-261.

[6] Jensen, Lene Arnett, and Jeffrey L. Jensen. "Axloqiy rivojlanish diniy kontekstlarda: Madaniy-rivojlanish nuqtai nazaridan." Axloqiy ta'lim Jurnali, vol. 50, no. 2, 2021, pp. 131-146.

[7] Whitehouse, Harvey, and Ryan McKay. "Diniy Axloqning Evolyutsiyasi: Ikki Jarayonli Nazariya." Din, Miya va Xulq-atvor, vol. 11, no. 3, 2021, pp. 209-224.